

ПРОБЛЕМА МІГРАЦІЇ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС

О. С. Норовічук, М. І. Прихненко

Анотація: У статті розглядаються різні погляди на дослідження міграції населення. Особливу увагу у статті приділяється таким теоретичним напрямкам як «неокласичний», «тяжіння-виштовхування», «структурно-історичний». Кожен з перелічених напрямків у роботі отримав як позитивну так і дискусійну оцінку.

Ключові слова: Міжнародна міграція, глобалізація, міграційна теорія, «закони міграції».

Більшість міграційних теорій, які прийнято вважати загальновизнаними, «класичними», виникли на Заході, зокрема в тих країнах, які найбільшою мірою відчували і відчувають на собі вплив процесів міжнародної міграції. У США, Канаді, Австралії, європейських державах накопичений великий досвід концептуалізації міжнародної міграції. Основоположником міграційної теорії прийнято вважати англійського географа Е. Равенштейна, який в самому кінці XIX ст. сформулював так звані «закони міграції» [1]. Багато з помічених їм закономірностей дійсно зберігають актуальність до теперішнього часу. Найбільш актуально звучить положення про те, що в основі міграції лежать насамперед економічні причини.

Проблематикою міграційних теорій займалися як закордонні так і вітчизняні науковці серед яких можна виділити Е. Равенштейна, І. Валлерстайна, Е. Лі, Д. Борджаса, М. Тодаро, Д. Харриса, П. Г. Безуглого [2], К. В. Шиманську [3].

В рамках економічного спрямування у вивченні міграції, поза сумнівом, виділяється неокласичний підхід, перш за все за своїм впливом на формування міграційних концепцій і моделей. Основним положенням неокласичної теорії міграції є те, що причини міграційної рухливості населення полягають у відмінностях в рівнях заробітної плати між районами / країнами походження і призначення мігрантів. Вона зародилася в рамках більш загальної неокласичної економічної теорії, що пояснює переміщення факторів виробництва, в тому числі робочої сили, які існують, економічною нерівністю між країнами. Міграція є інструментом, що нівелює цю нерівність, тому в літературі неокласична теорія отримала назву «просторово-економічного балансу». Мається на увазі, що в міру економічного зростання і посилення еміграції в країнах виїзду поступово зменшується розрив у рівнях заробітної плати і скорочуються стимули для міграції. Колишня країна – експортер робочої сили може перетворитися в чистого імпортера трудових ресурсів. Прикладами таких перетворень в Європі є Італія, Португалія, Іспанія, Греція; в Азії – Сінгапур, Малайзія, Гонконг, Тайвань, Південна Корея; в Південній Америці – Аргентина, Венесуела, Чилі.

На макрорівні неокласична теорія пояснює міграцію як результат географічних відмінностей в співвідношенні попиту та пропозиції робочої сили. Різниця в рівнях заробітної плати, що виникає в результаті, стимулює працівників пересуватися з районів з низькою заробітною платою, яким притаманна наявність надлишку трудових ресурсів, в трудонедостатні райони з більш високою заробітною платою. Міграція забезпечує приплив робочої сили туди, де її не вистачає, і відтік звідти, де спостерігається її надлишок. Одночасно відбувається формування фінансових потоків у зворотному напрямку. У неокласичній моделі в результаті міграції населення поступово відбувається вирівнювання рівнів заробітної плати в приймаючих країнах і країнах походження. У тривалій перспективі це повинно привести до усунення мотивації для міграції. На ділі ж відбувається зворотне: зростає розрив у рівні доходів населення різних країн і, відповідно, стимули для міграції.

На мікрорівні неокласична теорія міграції представляє мігрантів як раціональних індивідів, які приймають рішення про міграцію на основі зіставлення очікуваних вигод і передбачуваних витрат. Передбачається, що в умовах вільного вибору і доступності інформації мігранти попрямують туди, де вони зможуть найбільшою мірою проявити свої професійні навички і відповідно заробити більше грошей.

Спочатку неокласична теорія міграції застосовувалася до пояснення внутрішньої міграції, насамперед, міграції з села в місто. Значиму роль в цьому напрямку зіграла модель Тодаро – Харріса [4]. Ці ідеї виявилися особливо застосовні до міжнародної міграції. Подальший розвиток теорій мікрорівня, зокрема теорії міграційних мереж, пояснило, чому наявність у мігрантів соціальних зв'язків в країні призначення так важливо для зниження матеріальних і психологічних витрат міграції. Пізніше ідея зіставлення очікуваних вигод і витрат набула широкого поширення в концепціях, що пояснюють міжнародну міграцію. Дж. Борджас запропонував ідею «міжнародного імміграційного ринку», на якому потенційні мігранти мають вибір, куди поїхати, зіставляючи вигоди і витрати в кожному конкретному випадку [5]. Розвиток регіонального і глобального ринків праці дало, здавалося, мігрантам великі можливості для такого вибору. Однак, забігаючи вперед, скажімо, що в сучасних умовах якщо і говорити про «міжнародний імміграційний ринок», то не стільки мігранти обирають, куди їм поїхати, скільки розвинені країни, ставши вибагливими «покупцями», проводять жорсткий відбір мігрантів за допомогою схем селективної імміграційної політики.

Детальний розвиток неокласична модель отримала через концепцію людського капіталу, в якій міграція розглядається як інвестиційне рішення. Відповідно до концепції людського капіталу причини міграції розглядаються на мікрорівні: кожна людина являє собою результат інвестицій в його освіту, кваліфікацію, здоров'я і т. д. Таким же чином міграція може бути способом інвестиції в його «людський капітал», якщо вигоди від міграції перевищать її витрати.

Найбільш важливим методологічним результатом цього напрямку міграційної теорії стало те, що крім агрегованих змінних ринку праці, таких як різниця в рівні заробітної плати і можливість працевлаштування, в аналіз виявилися включені внутрішня структура ринку праці, а також індивідуальні соціально-економічні характеристики беруть участь в міграції людей в як фактору диференціації.

Більшість подальших модифікацій неокласичної теорії міграції прагнули перш за все до пояснення нерівномірності залучення країн і індивідуумів у міграційні процеси. Так, відповідно до теорії сегментованого (подвійного) ринку праці міжнародна трудова міграція розглядається як результат дії структурних факторів, зокрема постійного попиту на іноземну робочу силу, характерного для економічно розвинених країн. Роздвоєння ринків робочої сили виникає, як правило, на постіндустріальних етапах економічного розвитку в багатьох країнах з ринковою економікою. Якщо робочі місця в «первинному» капіталомісткому секторі забезпечують стабільну роботу і високу оплату праці для національної робочої сили, то «вторинний» трудомісткий сектор пропонує низьку оплату, відсутність стабільності і скромні можливості професійного зростання, тим самим втрачаючи привабливість для національної робочої сили і породжуючи структурний попит на робітників-мігрантів.

Викликає певний сумнів сама парадигма неокласичної теорії в застосуванні до сучасних міграційних процесів. Тенденція до вирівнювання економічних чинників ігнорує існування структурної «недорозвиненості» ринкових чинників, зокрема недостатній розвиток ринку капіталів і страхування в менш розвинених країнах, що перешкоджає такому розвитку їх економіки, при якому доходи від міграції змогли б зіграти роль, що вирівнює – по аналогії з неокласичною теорією. Крім того, неокласична теорія не бере до уваги міграційну політику приймаючих країн, яка діє як важливий обмежуючий фактор.

Помічено, що деяке підвищення рівня доходу може виступити чинником, що стимулює міграцію, оскільки більша кількість людей вважатиме для себе прийнятними

витрати і ризики, пов'язані з міграцією. Таким чином, скорочення розриву в рівні заробітної плати між країнами призначення та країнами виїзду може насправді привести до збільшення міграції, що знаходиться в абсолютному протиріччі з парадигмою неокласичної теорії міграції.

Крім того, неокласична теорія не в змозі пояснити існуючі в сучасному світі численні міграційні потоки з одних розвинутих країн в інші розвинуті країни за відсутності істотних відмінностей в рівнях економічного розвитку між ними, тобто коли, здавалося, не повинно залишитися стимулів для міграції. «Так, якщо класифікувати країни за індексом людського розвитку, що розраховується ООН, то міграції по глобальному вектору «Південь – Північ» складають 37 % від загального обсягу світових міграцій, в той час як міграції між країнами глобального «Півдня» складають більшу частку – 45 %.

Принципово інше тлумачення міграції пропонує структурно-історичний підхід, коріння якого можна знайти в марксистській політичній економії, а найбільш повне відображення – в теорії світових систем і концепції нового міжнародного економічного порядку. Фактично структурно-історичний підхід виник як антитеза неокласичної теорії. Його прихильники постулюють поділ світу на більш розвинені і менш розвинені країни, які мають різний доступ до ресурсів розвитку, і капіталізм, проникаючи в менш розвинені країни і втягуючи їх в міжнародні міграційні потоки, лише посилює цю нерівність. Замість модернізації та поступового економічного прогресу, про який говорить неокласична теорія, бідні країни опиняються в пастці свого маргінального положення в глобальній геополітичній структурі.

Активні дослідження міграції в рамках структурно-історичного підходу велися в 1970-х і особливо в 1980-х рр. Міжнародна міграція інтерпретувалася як результат асиметричного розвитку в результаті поширення капіталістичних виробничих відносин і як фактор, ще більш сприяє нерівності.

На цьому ж фоні з'явилася концепція залежного розвитку, яка розглядає міжнародну міграцію не просто як небажане для економіки менш розвинених країн явище, а як один з факторів закріплення відсталості і залежності, а ніяк не як ресурс економічного та соціального розвитку. Відповідно з цією точкою зору міграція руйнує традиційні зв'язки в сільських суспільствах, підриває їхню економіку і насильно «виштовхує» людей з традиційного господарства.

Ця точка зору багато в чому збігається з позицією прихильника теорії світових систем І. Валлерстайна, який класифікує країни за їх положенням в світовій економічній системі та розділяє їх на центральні, напівпериферійне, периферійні та ізольовані країни, випадають з системи [6]. У цій конструкції розвиток капіталістичних відносин в периферійних країнах супроводжується міграційним впливом з них «зайвого» населення. Фактично глобалізація «підганяє» рух міграційних потоків під мінливі потреби світового ринку праці. Люди втягуються в міграційний рух тому, що традиційні структури, в яких вони існували, виявляються зруйнованими внаслідок їх включення в глобальну економічну систему.

Версія історичної зумовленості глобального світопорядку була фактично спростована недавньою «реструктуризацією» світової системи, коли цілий ряд колишніх відсталих країн, звідки населення масово виїжджало в більш «успішні» держави, досягли вражаючого економічного прогресу, незважаючи на їх більш глибоке структурне вбудовування в світову капіталістичну систему, а може бути, саме завдяки йому. Країни Південної Європи і «азіатські тигри» завдяки включенню в процеси капіталістичної глобалізації, а можливо, і їх активної участі в світовому ринку праці та міжнародної міграції, потрапили в число передових країн світу, незважаючи на похмурі прогнози, що звучали ще кілька десятиліть тому. Звернемо увагу на те, що ці країни були і залишаються активними учасниками міграційних процесів, міжнародна міграція відіграє важливу роль в їх сучасному економічному розвитку, при тому, що міграційні потоки, що зв'язують їх з іншими країнами, стали більш різноманітними і різноспрямованими.

Дослідники все більше сходяться на думці, що капіталізм сам по собі навряд чи можна звинувачувати в відсталості країн і регіонів. Зрушення, що відбуваються у світовій системі, позначеної І. Валлерстайн, говорять скоріше про те, що перспективи економічного розвитку країн в набагато більшому ступені залежать від умов, в яких вони відбуваються, зокрема від того, як розвиток узгоджується з інституційними структурами, від того, в якій мірі отримала розвиток міждержавна інтеграція в даному регіоні, нарешті, від того, яка обрана економічна стратегія. Залежно від цих обставин включення країн в світову систему капіталізму може мати негативні або позитивні наслідки для різних груп населення. Так, трудова міграція не може інтерпретуватися лише як відчайдушна втеча від бідності, і не тільки тому, що найбідніші, як правило, в добровільній міграції не беруть участь, але також тому, що люди вибирають міграцію не тільки як стратегію виживання, але також в як стратегії розвитку. І цей розвиток дійсно відбувається - через зворотні потоки грошових переказів, досвіду, ідей і людей (поворотна міграція).

Як неокласична теорія, так і структурно-історичні теорії не пояснюють, чому одні люди в певній країні вирішуються на міграцію, а інші – ні, чому люди схильні мігрувати переважно між певними країнами. Відповідь на це питання спробувала запропонувати теорія «тяжіння-виштовхування» [7]. Ще в середині 1960-х рр. Е. Лі, відштовхуючись від законів Равенштейна, створив нову теоретичну конструкцію, припустивши, що людина приймає рішення про міграцію в залежності від: 1) чинників, які визначаються районом/країною вибуття; 2) факторів, що визначаються районом/країною призначення; 3) так званих «проміжних обставин» (відстань, розвиток транспортної мережі, міграційна політика і т. д.).

Надалі інформаційна глобалізація підтвердила і посилила аргументи Е. Лі, оскільки передача інформації з країн призначення в країни виїзду від мігрантів, які вже виїхали, наприклад про можливості працевлаштування, набула небачених раніше масштабів і швидкості. В результаті фактори тяжіння стали стимулами до міграції для ще більшої кількості людей.

Модель «тяжіння-виштовхування» завоювала виняткову популярність в міграційній літературі і стала фактично домінуючою міграційною теорією, можливо, в силу своєї відносної простоти. Зазвичай виділяють дві основні сили, які формують чинники тяжіння і виштовхування, – демографічний (для внутрішньої міграції тут важливо виштовхування населення з сільських районів внаслідок аграрного перенаселення, а для міжнародної міграції - демографічне старіння і зменшення населення в більш розвинених країнах на тлі триваючого зростання населення в країнах, що розвиваються) і економічний (різниця в заробітній платі і можливості зайнятості)

Важливо, що теорія «тяжіння-виштовхування» справді не роз'яснює, чому одні і ті ж фактори притягують одних і не притягають інших і, відповідно, виштовхують одних і не виштовхують інших. Іншими словами, вона не бере до уваги неоднорідність і стратифікацію суспільства в країнах виїзду, тобто соціологічна складова формування міграційних потоків залишається поза цією концептуальною конструкцією.

На перший погляд, припущення про те, що люди мігрують з країн / районів з більш низькою заробітною платою в райони з більш високою заробітною платою, здається не позбавленим логіки. Але на індивідуальному рівні воно не завжди підтверджується. Відбудеться міграційний рух чи ні, залежить не стільки від привабливості місця призначення, скільки від того, чи відповідають індивідуальні характеристики потенційного мігранта (його кваліфікація, вік, освіта, здоров'я і т. д.) потребам приймаючої країни, її економіки та ринку праці. Структурні відмінності в економіці між різними країнами можуть пояснити, чому міграція часом відбувається з країн з більш високим середнім рівнем заробітної плати в бідніші країни.

Більш того, дослідження показали, що кореляція між рівнем відмінностей у заробітній платі та інтенсивністю міграції не є лінійною.

Та й дія демографічного тиску в якості фактору, що виштовхує, спростовується, став типовим для сучасності рухом населення з менш населених і екологічно більш благополучних районів в більш населені, скажімо, найбільші «глобальні» міста, такі як Нью-Йорк або Лондон, де екологічна обстановка несприятлива, але які тим не менш

припускають кращі економічні та соціальні можливості (освіта, робота, охорона здоров'я, підприємництво, розваги тощо).

Нарешті, теорія «тяжіння-виштовхування» ніяк не пояснює поворотну міграцію, а також ситуацію, коли країна одночасно виступає країною призначення та країною походження мігрантів.

Все це доводить обмеженість теорії «тяжіння-виштовхування» в поясненні різноманіття сучасних міграційних процесів. Вона являє собою скоріше статичну модель, яка вказує насамперед на зовнішні фактори, що викликають міграцію, але виявляється не в змозі пояснити різноманіття процесів міграції, тим більше в контексті взаємопов'язаних з нею інших соціальних процесів, що формуються багато в чому під впливом сучасної глобалізації.

Отже, незважаючи на значну кількість підходів щодо трактування сутності міграції, можна стверджувати про те, що жоден з напрямків не є безапеляційним і визиває дискусії.

Аннотация: В статье рассматриваются различные взгляды на исследования миграции населения. Особое внимание в статье уделяется таким теоретическим направлениям как «неоклассическое», «притяжения-выталкивания», «структурно-историческое». Каждое из перечисленных направлений в работе получило как положительную так и дискуссионную оценку.

Ключевые слова: Международная миграция, глобализация, миграционная теория, «законы миграции».

Abstract. The article considers different views on the study of population migration. Particular attention in the article is paid to such theoretical areas as “neoclassical”, “attraction-pushing”, “structural-historical”. Each of these areas in the work received both positive and debatable assessment.

Key words: International migration, globalization, migration theory, “laws of migration”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ravenstein, Ernst Georg. The laws of migration. *Journal of the statistical society of London* 48.2 (1885): 167–235.
2. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5–13. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5915>
3. Шиманська К. В. Теоретичні засади дослідження процесів міжнародної міграції: аналіз розвитку та ключових положень міграційних теорій. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2017. № 1. С. 127–137. URL: <https://www.institutfrancais.com/fr/zoom/le-nouveau-site-de-institut-francais>
4. Harris J. R., Todaro M. P. Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis. *American Economic Review*. 1970. No. 60. Pp. 126–142.
5. Borjas G. Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*. 1989. No. 23. Pp. 457–485.
6. Wallerstein I. The Modern World System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. New York : Academic Press, 1974.
7. Lee E. S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. No. 3. Pp. 47–57.

УДК 339.92(477)

АРТ-ПРОЄКТИ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ – «ВІЗИТІВКА» УКРАЇНИ

В. В. Парчевська, І. Г. Паніна

Анотація. У дослідженні подана інформація про арт-проекти в галузях креативних індустрій, що активно розвиваються в Україні. Методологічною основою роботи є системний підхід. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування аналітико-синтетичного методу, що дав змогу встановити роль вітчизняних арт-проектів провідних галузей креативних індустрій у культурній дипломатії. Окреслено сприятливі чинники для їх реалізації, визначено їхній вплив на формування іміджу України як динамічної складової стратегії національного брендингу.

Ключові слова: креативні індустрії, арт-проект, культурна дипломатія, національний брендинг, імідж України.

У сучасному світі важко уявити процес творення позитивного іміджу держави в культурній сфері без залучення мистецтва. Вітчизняні арт-проекти є джерелом